

There are no translations available.

Волков О.

Студент Нікопольського училища КДПУ

м. Нікополь, Україна

Біографія

Лавренюк Є.

Студент Нікопольського училища КДПУ

м. Нікополь, Україна

Біографія

Матеріал надано в авторській редакції

Трагедія голоду 1933 року

Проблема голодомору, а саме 1932-1933 рр. в історіографії Радянського союзу не розглядалась. Першими це питання підняла українська діаспора, разом зі спеціальною комісією конгресу США, аж через 50 років.

Існує 2 групи документів:

1. Офіційні документи (газети тих часів, в яких говорилось про те, що голоду не було).
2. Офіційні документи (засекречені):

Постанова ЦК ВКП(б)

від 8 листопада 1932 р.

Секретно

Сегодня приостанавливается отгрузка товаров для села всех областей Украины до времени, когда колхозы и индивидуальные крестьяне не начнут честно и добросовестно выполнять свой долг перед рабочим классом и Красной Армией в деле хлебозаготовок.

Пред. Совнаркома ССРСР Молотов
Секретарь ЦК ВКП(б) Сталин

З листа першого секретаря
ЦК КП(б)У С.В. Косіора Сталіну від 25 квітня 1932 р.

...У нас є окремі випадки і навіть окремі села голодуючих, однак це тільки результат місцевого головоутятства, перегинів, особливо щодо колгоспів. Всілякі розмови про "голод" на Україні треба категорично відкинути.

Аграрні перетворення перших років Радянської влади

В аграрній програмі партії більшовиків соціалістична перспектива пов'язувалась з утворенням на базі експропрійованої поміщицької власності великих державних господарств під керівництвом Рад депутатів від сільських робітників. Економічні зв'язки між сільськими радянськими господарствами та промисловістю, а також між дрібними селянськими господарствами і усупільненим сектором мали здійснюватись у нетоварній формі, шляхом продуктообміну.

Та величезна більшість селян бажала зрівняльного поділу земель. Інтерес до самостійного господарювання на своїй землі мали навіть ті дрібні власники, які опинилися вже на грані розорення. І тому наприкінці серпня 1917 р. В. Ленін висловився за те, щоб партія пішла на поступки дрібнобуржуазному селу і задовольнила його вимогу про соціалізацію, тобто оголошення державних поміщицьких селянських та інших земель всенародним надбанням, їх безвідплатне відчуження і перехід у користування всіх трудящих на зрівняльній основі. По суті, партія більшовиків брала на озброєння есерівську аграрну програму. Соціалізація землі була узаконена Декретом про землю.

Аграрні перетворення перших років Радянської влади зняли основну частину класових суперечностей, які нагромаджувались всередині селянства. Якщо раніше на селі гостро відчувалося протистояння двох більш-менш сформованих класових спільностей - пролетарів та напівпролетарів, з одного боку, і куркулів - з другого, то за нових умов класів позиції всього селянства почав уособлювати середняк. Середняцькими стали майже половина бідняцьких господарств і три четверті куркульських. Куркульський клас, який почав формуватися ще в дореволюційному селі, перетворився на прошарок всередині селянства.

Соціалістичне будівництво у перші роки Радянської влади здійснювалося на воєнно-комуністичних засадах. Система воєнного комунізму передбачала продуктообмін між містом і селом при забороні торгівлі, націоналізацію всієї промисловості, включаючи дрібну, встановлення практики замовлень-нарядів на державних підприємствах при максимальній централізації управління промисловістю, поступове згортання грошового обігу. Виникнення воєнно-комуністичної практики та ідеології пов'язувалося не лише з прогалинами в марксистській теорії на початковій стадії її розвитку, коли соціалізм по суті був лише доктриною, непідтвердженою життям, а й з необхідністю вистояти у складних умовах згортання громадянської війни та воєнної інтервенції. Однак вже в умовах переходу до мирного будівництва було прийнято ряд воєнно-комуністичних декретів, спрямованих на подальше згортання сфери грошового обігу. Зокрема, у грудні 1920 р. з'явилися декрети про безплатність розподілених по картках продуктів, а також поштово-телеграфних і телефонних послуг. З початку 1921 р. безплатним стало користування житлом, водопроводом, каналізацією, газом та електрикою. Припинилося стягнення грошових податків.

Радянський уряд прагнув налагодити “державну організацію розподілу продуктів замість приватної торгівлі, промислових продуктів на село”. Положення про витіснення торгівлі планомірно організованим розподілом у рамках споживчо-виробничих комун увійшло до підготовленого Леніним начерку проекту нової партійної програми. В умовах розрухи у промисловості обмін між містом і селом набув форми продовольчої розкладки, коли всі товарні лишки забирали у селян майже безкоштовно. Селянські маси реагували на продрозкладку скороченням обсягу вироблюваної продукції, і тоді, щоб запобігти цьому VIII з'їзд Рад у грудні 1920 р. висловився за встановлення кожному селянському господарству обов'язкових завдань по засіву. Цей крок (ніколи не реалізований) був таким же логічним продовженням продрозкладки, як і заборона торгівлі.

Після виходу з війни партія не збиралась відмовлятися від воєнно-комуністичних методів. Схвалений VIII з'їздом Рад план ГОЕРЛО мав виконуватись перш за все за рахунок розкладки з селянських господарств.

Життя показало, однак, що селяни не мирилися з продрозкладкою, забороною торгівлі, директивним плануванням посівних площ. Все це йшло врозріз з їх життєвими інтересами. Як тільки війна закінчилась, селянське невдоволення набуло гострих форм. Стягнення продрозкладки проходило з величезними труднощами. У хлібовиробничих районах виник і поширився політичний бандитизм. Зростання продовольчих труднощів поглибило господарську розруху. У березні 1921 р. відбувся X з'їзд РКП(б), який проголосив заміну продовольчої розкладки продовольчим податком. Це рішення було

принциповим кроком на шляху впровадження економічної політики. У промові Леніна на Всеросійській продовольчій нараді 16 червня 1921 р. вперше з'являється термін “нова економічна політика”. Вперше тут припускається можливість торгівлі не тільки в місцевому обороті. Вперше перед більшовиками ставиться завдання вчитися контролювати ринок.

Еволюція традиційних поглядів на торгівлю і ринок (нова економічна політика)

Еволюція традиційних для марксистів поглядів на торгівлю і ринок, яка відбулася за перший рік непу, створила нову ситуацію у питанні про соціалістичні перспективи села. Замість колгоспу, для якого властивим було відчуження безпосереднього виробника від землі та інших засобів виробництва, у центрі по-соціалістичному організованого сільського господарства ставав кооператив дрібних товаровиробників. Кооперація цілком відповідала селянській природі, а тому робила перехід до соціалізму простим, легким і доступним для селянина.

Впроваджена В.І. Леніним нова економічна політика - явище складне. В її основі - заміна продрозкладки податком, дозвіл вільного продажу селянами товарних лишків, допущення в економіку приватного капіталу. Проте у непі була ще одна важлива грань: запровадження вартісних, товарно-грошових відносин безпосередньо в економіку соціалістичного сектора, відмова від воєнно-комуністичної моделі соціалізму, яка склалася в роки громадянської війни. У цьому розумінні тривалість непу не може лімітуватися рамками перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Хоч Ленін не встиг теоретично обґрунтувати новий погляд на соціалізм, у практичній діяльності Радянського уряду з 1921 р. було взято курс на відмову від воєнно-комуністичних методів управління підприємствами та заміну їх методами економічними, госпрозрахунковими. Однак і в практичній сфері Ленін не встиг реалізувати всі задуми.

Замість плати за ресурси в бюджет почали відраховувати промисловий податок, потім податок з обороту, тобто платежі, які не мали прямого зв'язку з результатами внутрішньопромишлого господарювання. В них через відхилення цін від вартості акумулювалися нагромадження інших галузей. Отже, з 1923 р. оформилась залежність майбутнього розгортання промисловості (індустріалізації) від бюджету.

Цей принциповий відступ від Ленінської економічної політики відбувався непомітно як для сучасників, так і для істориків. Адже відмовлялися від задуму, що не встиг увійти в

життя. Проте нова економічна політика відразу втратила динамізм. В обрисах соціалізму, що будувався знову стали помітні воєнно-комуністичні риси. Яскравим прикладом зростаючого в народному господарстві впливу адміністративного початку служить зовні непомітна трансформація ленінського плану кооперування населення. Хоч мережа кооперативів різного профілю розвивалася на селі посиленими темпами, вищою формою кооперативного руху стали вважати колгоспи в тих їх формах, які виникли в роки воєнного комунізму.

Індустріалізація та колективізація сільського господарства

Оскільки промисловість “посадили” на бюджет, треба було вишукувати нові джерела бюджетних доходів. Ще восени 1923 р. відновили горілчану монополію. Проте ні горілчана монополія, ні емісія не могли бути головним джерелом доходів бюджету. Ця роль завжди належала сільському господарству. Випробували й відповідний механізм вилучення селянських коштів. Керуючись ідеєю народногосподарського оптимуму, директиви з'їзду визначали досить високі темпи індустріалізації, колективізації сільського господарства і піднесення матеріального добробуту трудящих.

Керуючись в основному директивами, Держплан розробив два варіанти п'ятирічки - відправний і оптимальний. У квітні 1929 р. XVI конференція ВКП(б) схвалила оптимальний варіант, а через місяць, на V з'їзді Рад він став законом. Проте цей закон залишився на папері. Перша п'ятирічка, яка почалася з жовтня 1928 р., виконувалась за сумою щорічних планів, які не мали майже нічого спільного із затвердженим п'ятирічним планом.

Справа у тому, що п'ятирічка ще у формі директив XV з'їзду ВКП(б) мала фундаментальний недолік: “ножиці цін” (розрив у цінах). Селяни не давали на це згоди і взимку 1927-1928 рр. практично припинили підвезення хліба на ринки. У країні спалахнула хлібозаготівельна криза. Виїхавши у січні 1928 р. на хлібозаготівлі до Сибіру, Сталін у серії виступів перед партійними працівниками розгорнув програму з трьох пунктів:

1. Захадати від куркулів негайної здачі всіх надлишків хліба за державними цінами, а на випадок відмови - застосувати надзвичайні заходи і конфіскувати надлишки.
2. У найближчі 3-4 роки провести часткову колективізацію сільського господарства.
3. Услід за частковою провести суцільну колективізацію сільського господарства.

Колгоспи були потрібні Сталіну, щоб подолати хлібозаготівельну кризу і одержати від села додаткові кошти на індустріалізацію. Надзвичайні заходи були придатні для вилучення готової продукції. З їх допомогою неможливо було змусити селян-одноосібників постійно виробляти товарний хліб. Отже, одразу після XV з'їзду ВКП(б) Сталін відійшов від курсу соціалістичного будівництва, накресленого в директивах по п'ятирічному плану. Замисливши в лютому 1928 р. скасування непу, примусове об'єднання селян у колективні господарства і накладання продрозкладки на колгоспи, Сталін на словах усе це заперечував.

“Рік великого перелому” характеризується не тільки переходом до суцільної колективізації селянських господарств при розкуркуленні їх заможного прошарку, а й швидким згортанням ринку, наростанням в економіці розподільчих, воєнно-комуністичних рис. У містах відбувався перехід до нормової торгівлі. Призначені для села промтовари теж були вилучені з вільного продажу й увійшли до фонду отоварювання заготівель на контрактній основі.

Ліквідація непу, перехід до суцільної колективізації зустріли опір з боку найстаріших членів Політбюро - М.І. Бухаріна, О.І. Рикова і М.П. Томського. У групи Бухаріна не виявилось альтернативної програми у найважливішому для долі соціалізму питанні про темпи індустріалізації. Відкинувши у 1923 р. разом з іншими членами партійно-державного керівництва курс Леніна на самофінансування і повний госпрозрахунок у соціалістичній промисловості, вони потім - хоч-не-хоч - згоджувались і на “ножиці цін”, і на обмежене застосування надзвичайних заходів, проте на ліквідацію непу вони згодитись не могли.

Сталін переміг під прапором боротьби за прискорену індустріалізацію країни. Здобувши абсолютний контроль над партією і державою, він негайно перейшов до авантюристичної лівацької політики “стрибка” в індустріалізації. Утрудненість у фінансуванні капітального виробництва більше не існувало, хоч через відсутність справжнього госпрозрахунку промисловість самостійно заробляла порівняно небагато.

1928 р. Сталін ще не міг відкинути рішення XV з'їзду партії про часткову колективізацію на добровільній основі. Після того, як опір групи Бухаріна було зламане, перегляду цього рішення ніщо не перешкоджало. Механізм “стрибка”, складовий елемент якого становила суцільна колективізація, було запущено.

Рік великого перелому характеризувався остаточним відступом до політики воєнного комунізму. Початок форсованої колективізації збігся з практичною забороною торгівлі і введенням практики планових завдань щодо здавання державі хліба та інших сільськогосподарських продуктів з розкладкою плану по кожному селу, колективному або індивідуальному господарству. Проте розкладка виявилася ефективною тільки наступного року, коли кількість колгоспів зросла, а невиконання плану стало каратися

розкуркуленням. З літа 1930 р. поширилась практика твердих завдань щодо здачі всіх “лишків”. Повернення до непопулярного воєнного комунізму термінологічно маскувалося. Методи воєнно-комуністичного штурму було названо “новим етапом непу”. Поняття “продрозкладка” замінювалося поширеним терміном “план”.

Руйнування розвинутої системи сільськогосподарської кооперації

Перша колгоспна весна 1930 р. була обіцяючою. Україна одержала непоганий урожай. Було здано по 4,7 центнера з гектара - рекордний показник товарності за всі роки Радянської влади. Створювалися уявлення, що колгоспне село здатне забезпечити “стрибок” в індустріалізації. Селян результати першого року суцільної колективізації привели в шоківий стан. Хоч грізне слово “продрозкладка” не вживалося, в колгоспне село повертався напівзабутий побут десятирічної давнини. Ринок зникав. Гроші втрачали свою купівельну спроможність. Фонд отоварення заготівель був мізерний, а заробітки в громадському господарстві - злиденними. Щоб прогодуватися, треба було розраховувати в основному на присадибну ділянку. Проте кількість колгоспів зростала. Після березня 1930 р. адміністративний тиск на одноосібників став вважатися перегином. Це не означає, що колективізація втратила примусовий характер. Господарювати індивідуально ставало дедалі важче: одноосібників розкуркулювали, обкладали “твердим завданням” та високими податками, тоді як колгоспники одержували податкові пільги. До кінця 1932 р. на Україні колективізували майже 70% селянських господарств з охопленням понад 80% посівних площ. Не менш високого рівня колективізації досягнули в інших зернових районах. Колективізація супроводжувалася експропріацією заможного прошарку селянства і руйнуванням розвинутої системи сільськогосподарської кооперації. Продрозкладка вела до швидкого зростання кризових явищ. Найістотнішим проявом кризи, яка охопила молодий колгоспний лад, була цілковита незацікавленість селян у розвитку громадського господарства, їхнє пряме небажання працювати.

До початку суцільної колективізації в колгоспах панувала “поденщина”. Іноді доходи розподілялися по їдцям або кількості робітників в сім'ї. Колгоспцентр СРСР у директиві від 6 червня 1930 р. “Про оцінку і облік праці у колгоспах” висловився за впровадження нової економічної категорії - трудодня, який давав змогу враховувати не тільки кількісні, а й якісні результати роботи. У 1932 р. переважна більшість колгоспників приступила до організації праці за трудоднями. Проте в самому порядку нарахування їх існувало багато недоліків. Один з найсерйозніших - дискримінація праці польових працівників викликана насамперед бюрократизацією управлінської сфери через відсутність справді демократичних норм у примірному Статуті сільськогосподарської артілі. У 1930-1931 рр. у колгоспах створювалися тимчасові бригади - на період сільськогосподарської кампанії.

Непостійний склад бригад і незакріпленість робочої худоби, реманенту, земельних ділянок тягли за собою знеосіблення і зрівнялівку. Під час збиральної кампанії і обмолоту запанувало цілковите безладдя. Бригади розпадалися, на роботу виходив хто хотів, праця організована не була. Планів не мали. З роботою зволікали. Хліб осипався, просапних не збирали зовсім. Розкрадання пішло навалюю, вдень і вночі з поля возили на очах у всіх, розтягали колгоспний хліб. Обліку не було.

Неготовність основної маси колгоспників до колективної праці

Партійний вплив на стан справ у колгоспах відчувався слабо. З кількісного та якісного боку, а також за своєю організаційною структурою партійні організації не були на належній висоті. Нечисленність сільської парторганізації і специфіка складу (переважали члени партії, які займали керівні посади, а також агрономи, лікарі, вчителі та інші спеціалісти) перешкоджали переходу від територіального до виробничого принципу в її побуті. А життя вимагало розв'язати питання про організацію партійного осередку безпосередньо в колгоспі. У лютому 1931 р. ЦК партії прийняв "положення про осередок ВКП(б) у колгоспах". Відповідно до нього сільські осередки в районах суцільної колективізації обов'язково мали бути перетворені на колгоспні. Найпоширенішими були міжколгоспні організації, які об'єднували по 5-6, а іноді більше 10 колгоспів у кількох населених пунктах. З жовтня 1930 р. до кінця п'ятирічки на Україні через кожних два дні з'являлася нова машинно-тракторна станція. Наприкінці 1932 р. в республіці діяло їх 592 - обслуговували половину колгоспів, переважно великих. Та розгортання мережі - лише частина справи. Активно впливати на організаційно-господарське зміщення колгоспів МТС ще не могли.

При аналізі причини дезорганізації колгоспного виробництва не можна відкидати неготовності основної маси колгоспників до колективної праці. Дрібнобуржуазна психологія середнього селянина, який раптово для себе опинився в колгоспі, нерідко виявлялася в низькому рівні дисципліни, безвідповідальному ставленні до усупільненого майна й худоби, байдужості до всього, що було за межами власної присадибної ділянки. І все ж безуспішність спроб реалізувати в масовому масштабі заходи щодо організаційно-господарського зміщення колгоспів, які добре себе зарекомендували в передових артілях, пояснювалася, насамперед, не особливостями селянської психології, а руйнівним впливом продрозкладки. З одного боку селяни не могли почути себе господарями у власному колгоспі, тому що вироблена колективною працею продукція не стала власністю колективу. З іншого боку, вони знали, що колгоспи утворенні шляхом об'єднання їхніх власних засобів виробництва. Колізія розв'язувалась просто: колгоспники починали забирати продукцію, вироблену в громадському

господарстві, до її оприбуткування і вивозу. Такі дії кваліфікувалися як крадіжка. У 1932 р. крадіжками займалися від 85 до 90% колгоспників. Крали, щоб забезпечити себе продуктами харчування або щось заробити продажем. На ринку, який існував практично нелегально, ціни на продукцію сільського господарства до кінця першої п'ятирічки зросли в 30 разів. Колгоспники застосували своєрідну тактику саботажу хлібозаготівель: намагалися приховати при обліку справжні розміри врожаю, залишали зерно в соломі при обмолоті, щоб згодом потайки перемолотити її другий раз - для себе.

Замість того, щоб покінчити з виробничими відносинами, які змушували колгоспників красти власну продукцію, Сталін та його найближче оточення обрали шляхи репресії. Хоч давно вже було оголошено про ліквідацію куркульства як класу, Молотов знову заговорив про загрозу збоку куркуля, який нібито організував на селі розкрадання хліба та іншого колгоспного добра, аби шкодити громадському господарству колгоспників, виконанню ними державних завдань. ВЦВК і РНК СРСР 7 серпня 1932 р. прийняли постанову "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та про зміцнення громадської (соціалістичної) власності". Відповідно до цього законодавчого акту розкрадання майна колгоспів і кооперативів каралося розстрілом, а за пом'якшуючих обставин - позбавленням волі на строк не менше 10 років. 22 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР прийняли постанову "Про боротьбу із спекуляцією". Спекуляція каралась ув'язненням в концтаборі на строк від 5 до 10 років без права застосування амністії.

Руйнівний вплив продрозкладки на продуктивні сили сільського господарства повною мірою виявився 1931 р., коли в колгоспи об'єдналася більшість сільського населення України. Однак дезорганізація і деградація громадського виробництва колгоспів не позначилася на поставках державі: їх стягували залізною рукою. Зате рівень життя колгоспників, який залежав від "залишкового" принципу оплати праці не став кращим. Уже в перші місяці 1932 р. в багатьох сільських районах вичерпалися запаси продовольства, насамперед хліба. Над колгоспниками зависла загроза голоду.

Катастрофічний стан сільського господарства України

В сільському господарстві України спостерігався катастрофічний стан. Посівна кампанія затяглася до кінця червня і все ж не досягли понад 2 млн. гектарів, відведені під чорний пар площі перетворилися на розсадник бур'янів. Через те, що просапних культур не обробляли, частина посівів загинула. На площах, що залишилися, урожай був

невисокий, незважаючи на задовільні погодні умови.

15 квітня 1932 р. завідуючий приймальнею інформував Ло-зовський райком партії про стан артілі "Червоний Жовтень": у колгоспі 70 дворів, 260 їдців, хліба вистачило тільки до 1 лютого, колгоспники вживають як їжу винятково буряк, через що хворіють, було чотири випадки голодної смерті, хворих - 50 чоловік. 25 квітня в Решетилівський райком партії надійшла інформація за скаргою групи громадян хутора Степового Піщанської сільради: план хлібозаготівель виконано, проте вони залишилися зовсім без хліба, нема й картоплі, люди пухнуть з голоду. 25 квітня в приймальню надійшов лист з артілі "12 Жовтня" Дворічанського району: в громадському господарстві було 300 коней, а залишилося 5, селяни кидають артіль і розбігаються. Ті, хто залишився, пухнуть з голоду. Тоді ж група колгоспників артілі "Трактор" Сумського району написала: в хлібозаготівлі взяли все зерно, колгоспники не мають хліба й картоплі, без фуражу залишилася худоба. Балтійський моряк, який побував у відпустці в селі Петрушки біля Києва, писав: непрацездатним хліб не видають, запаси його, в тому числі страховий фонд, передано в хлібозаготівлі, є випадки голодної смерті. 14 травня приймальня одержала листа від жителя Остерського району такого змісту: "Я хочу жити, але не можу, вмираю з голоду. Як у нас в селі Крихаєві, так і по цілому району Остерському настояща голодовка: пуд муки ржаної 100 крб., пуд картоплі - 20 крб., і то ніде не купиш і много випадків: дядько купив пуд, дав 100 крб., а від нього міліція отобрала. У Крахаєві одкрився тиф голодний, приїхала бригада з району врачей, закрили школу і ну ліквідувати тиф. Навезли з району продуктів, підкормили больных і не стали умирати з голоду. В селі умерло з голоду три душі здорових, много дітей і старих. В Остерському районі зареєстровано захворювання тифом по 15 селах, в Крихаєві було 90 випадків, з них четверо померло".

Єдиним для 1932 р. нововведенням у взаємостосунках між містом і селом був дозвіл торгівлі для колгоспів, колгоспників та одноосібників за цінами вільного ринку. Зроблена з воєнно-комуністичних позицій спроба налагодити плановий продуктообмін між містом і селом була офіційно визнана неспроможною. Проте на поточну ситуацію постанова не вплинула. Адже торгівля хлібом дозволялася тільки після виконання заготівельного плану, з 15 січня 1933 року.

Збиральна кампанія 1932 року

Сталін сліпо вірив у дієвість обов'язкових постанов, незалежно від того, чи

відповідають вони реальним інтересам і відносинам. Він думав, що проблему жнив 1932 р. можна розв'язати прийняттям закону, в якому були б передбачені заходи проти виявлених раніше хиб. У постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 5 липня 1932 р. "Про збиральну кампанію 1932 року" висувалася вимога запроваджувати скиртування: своєчасно скошений і заскиртований хліб не міг тривалий час зберігатися в полі. З метою заохочення колгоспників дозволялося вже при обмолоті видавати аванси в рахунок натуральної частини доходів в обсязі 10-15% фактично обмолоченого хліба. Це був певний крок уперед від "залишкового" принципу оплати трудоднів: раніше хліб на трудодні видавали тільки взимку, після виконання заготівельного плану. 1932 р. було заскиртовано більше скошеного хліба, ніж у попередні роки. Втрати від обсіпання зменшилися. Зате тривале зберігання хліба в полі викликало масове розмноження гризунів. На засіданні Раднаркому УРСР 11 листопада 1932 р. вказувалося, що поширення польових мишей набуває розмірів стихійного лиха. Щоб не вмерти з голоду колгоспники ціною надлюдської праці розкрили мишачі нори на площі 120 гектарів. У результаті вдалося одержати 17 центнерів доброякісного зерна. В кожній норі було від 2 до 6 кг пшениці.

У 1932 р. втрати врожаю позначилися вже не тільки на життєвому рівні колгоспників, а й на хлібозаготівлі. До першого листопада від селянського сектора України надійшло лише 136 млн. пудів хліба. Мляво відбувалися заготівлі і в інших регіонах країни. Централізовані ресурси хліба та інших видів продовольства швидко танули. Це викликало скорочення і без того низьких норм видачі продуктів за картками для робітників та службовців. Різко зменшився хлібний експорт, що призвело до майже десятикратного збільшення дефіциту зовнішнього торгівельного балансу порівняно з 1929 р. Зростання короткострокової заборгованості обумовило появу на західних валютних ринках чорної біржі радянських векселів. Прострочення платежів загрожувало непередбаченими наслідками, і з поточних рахунків іноді доводилося розплачуватися валютою, одержаною від продажу національних художніх цінностей. Саме тоді з головних музеїв країни назавжди пішли за кордон сотні творів великих художників.

Є безліч фактів, які незаперечно доводять злочинний характер діяльності надзвичайних комісій, надісланих Сталіним у листопаді 1932 р. до Харкова, Ростова-на-Дону і Саратова із завданням взяти хліб за будь-яку ціну. Надзвичайну комісію в Україні очолив Молотов.

Комісія Молотова не приймала власних постанов, а діяла від імені партійно-державного керівництва республіки. Діяльність її розпочалася з прийняттям постанов ЦК КП(б)У від 18 листопада і РНК УРСР від 20 листопада 1932 р., майже ідентичних за змістом і під однаковою назвою "Про заходи по посиленню хлібозаготівлі". Постановами передбачалося, що в артілях, де під час жнив допускали авансування колгоспників понад встановлену норму (15% від фактичного обмолоту), мають організувати повернення незаконно розданого хліба. Вводилася практика натуральних штрафів (м'ясом,

картоплею та іншими продовольчими продуктами - на випадок відсутності запасів зерна) колгоспників та одноосібників-боржників по хлібозаготівлі. Ключовим серед репресивних заходів був дозвіл райвиконкомам перераховувати в хлібозаготівлю всі створені в колгоспах натуральні фонди - насінневий, продовольчий і фуражний.

Села, які мали особливо велику заборгованість по хлібозаготівлі заносились на “чорну дошку”. Статут “чорної дошки” означав фактичну блокаду: селяни позбавлялися права на виїзд, і якщо в селі не було продовольчих запасів, люди гинули голодною смертю. Велике село Гаврилівка загинуло майже повністю. Лише з 15 грудня 1932 р. було дозволено продавати гас, сірники та інші промтовари у селах, за винятком 82 районів 5 областей, які найбільше заборгували по хлібозаготівлі.

Вилучення максимальної кількості колгоспного хліба методами продрозкладки на перших порах докорінно поліпшило непросту ситуацію в зовнішній торгівлі. Справді, у 1926-1927 рр., коли хлібозаготівлі відбувалися шляхом закупок на ринку, було вивезено приблизно 130 млн. пудів. У 1928 р., коли вибухнула хлібозаготівельна криза, вивезти вдалося лише 27 млн. пудів, а в 1929 р. - 11 млн. пудів. Якраз у цей час почалася світова криза, яка з особливою силою вдарила по радянській зовнішній торгівлі. Ціни на сировину, що вивозилася, впали значно нижче, ніж ціни на устаткування, що ввозилося. Отже, треба було експортувати значно більше сировини, щоб одержати той самий валютний прибуток. Прозрозкладка спочатку дала можливість збільшити експорт зернових. У 1930 р. він зріс у 27 разів - до 298 млн. пудів, у 1931 р. - досяг максимальної величини за весь післяреволюційний період - 316 млн. пудів. Водночас продрозкладка, викликаючи прогресуючий параліч сільськогосподарського виробництва, різко зменшила, в кінцевому підсумку, експортні ресурси.

Демографічна статистика 30-х років

Хлібозаготівлі подовжувалися навіть у першій декаді лютого 1933 р., коли селяни почали гинути від голоду. Практично на всій території України в сільській місцевості тоді вже не існувало скільки-небудь великих запасів продовольства.

Повна безвихідь ситуації змусила на Дніпропетровщині звернутися до абсолютно неморального засобу - нагороди за донос. Кожний, хто вказував, де сусід ховає зерно, одержував від 10 до 15% виявленого, як премію. 17 лютого цей “досвід” поширився на всю республіку у формі спеціальної урядової постанови.

Насіннева проблема відійшла на другий план після того, як секретар ЦК ВКП(б) Постишев добився прийняття 25 лютого постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про виділення Україні позички в розмірі 20 млн. пудів зерна. Фактично, телеграфний дозвіл на використання розміщених у республіці державних запасів хліба для харчування голодуючих у розмірі 3 млн. пудів надійшов 19 лютого. Всього до кінця квітня республіка одержала 22,9 млн. пудів насінневої позички, 6,3 млн. пудів фуражної позички, 4,7 млн. пудів продовольчої позички і 400 тис. пудів продовольчої допомоги.

Про те, що на селі відбувається щось страхітливе, знали всі. Біженці заповнювали міста і вмирали сотнями просто на вулицях. Інформація про голод проникала й за кордон. Намагаючись врятувати від голодної смерті дітей, селяни везли їх до міст і залишали в установах, лікарнях, просто на вулицях. Лавина голодних смертей наростала з місяця в місяць аж до початку літа. Така інформація ретельно приховувалася від народу. Сталін говорив про успіхи міжз'їздівського періоду, з підкресленим натиском відзначав у контексті з цифрами про зростання національного доходу і промислової елемента продукції. Включення до традиційного переліку успіхів у хлібозаготівлі даних про зростання добробуту населення мало на меті покласти край різного роду чуткам у країні і за кордоном про величезні втрати людей від голоду.

Аналіз даних демографічної статистики 30-х рр. свідчить, що прямі втрати населення України від голоду 1932 р. становили близько 150 тис. чоловік. В 1933 р. голодною смертю загинуло від 3 до 3,5 млн. чоловік. Повні демографічні втрати, включаючи зниження народжуваності, сягали в 1932-1934 рр. 5 млн. чоловік. Не менше мільйону загинуло на Кубані. Голод у 1933 р. був наслідком спроби здійснювати соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами. Проте примусова колективізація і накладена на колгоспи продрозкладка призвели до глибокої деградації сільського виробництва, яка так дорого і так боляче обійшлася країні й народові.

Спогади очевидців

